

EPISTOLINĖ „DRAMATURGIJA“: SOFIJOS ČIURLIONIENĖS LAIŠKAI DUKRAI

Neringa Klišienė

Vilniaus universiteto
Lietuvių literatūros katedros lektorė

Anotacija. Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės literatūrinį, visuomeninį gyvenimą liudijantys autentiški epistoliniai dokumentai laiškų autorei reprezentuoja kaip itin savitą šio žanro atstovę. Straipsnyje susitelkiama į dramaturginę, žaidybinę S. Čiurlionienės laiškų prigimtį, kuri labiausiai išryškėja asmeninio pobūdžio korespondencijoje, skirtoje šeimos ratui – ypač dukrai Danutei. Bendravimas laiškais kuriamas pagal specifinį teatrinio „žaidimo“ modelį (naudojant teatrinio dialogo principą, režisieriaus instanciją, „dvigubo sakymo“ aplinkybes), atskleidžiantį įvairialypį motinos ir dukros (Aš–Tu; Aš–(Ji)–Tu) santykį. Straipsnyje aptariamos judviejų laiškų rašymo strategijos, kurios įvairuoja pagal prisiimtus šeiminius vaidmenis. Pasirenkama tokia komunikacijos strategija, kuri užtikrintų grįžtamąjį ryšį tarp motinos ir dukros.

Raktažodžiai: Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, asmeninė korespondencija, rašymo strategijos, teatrinis modelis.

Mots-clés: Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, correspondance intime, les stratégies d'écriture, modèle théâtral.

Keletas įvadininių pastabų

Dar prieš dešimtmetį epistolika, ypač asmeninio pobūdžio korespondencija, lietuvių literatūrologų dėmesio retai kada susilaukdavo. Į ją žiūrėta kaip į antrarūšį, literatūros „paraštesė“ esantį ar „literatūros nuošalėms“¹ priklausantį dokumentinį šaltinį, galintį suteikti papildomų prasmų, tarkime, istorinių-biografinių ar kontekstinių žinių, tyrinėjant vieno ar kito autoriaus

kūrybą. Šią epistolikos tyrimų padėtį Lietuvoje, nepaisant pavienių literatūrologų (pvz.: Nijolės Keršytės, Jurgitos Žanos Raškevičiūtės ir kt.)², istorikų ar knygotyriminkų mėginimų tyrinėti asmeninę autobiografinę raštiją, puikiai iliustruoja prieš ketverius metus publikuotas literatūrologės Aistės Kučinskienės straipsnis „Nelaiškas apie laiškus: kaip skaityti epistolinius tekstus?“. Jame vis dar galima įžvelgti

¹ Žr. Aistė Birgerė, „Ilgesio tūris: Žemaitės meilės laišakai (Literatūros nuošalės klausimai)“, *Sambalsiai: studijos, esė, pokalbis*, sudarytojos Aistė Birgerė, Dalia Čiočytė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 285–303.

² Turimos omenyje palydimosios laiškų knygų recenzijos, turinčios analitinei epistolinių tekstų analizei būdingų bruožų. Žr.: Nijolė Keršytė, „Susikryžiuojantys minčių koliažai“, *Baltos lankos*, 2009, Nr. 30, p. 215–231; Jurgita Žana Raškevičiūtė, „Apie Janinos Degutytės epistoliką, arba kaip buvo rašomi laišakai“, *Literatūra*, 2010, Nr. 52(1), p. 81–97.

pastangą „išklibinti“ nusistovėjusį požiūrį, „kad asmeninė žmonių korespondencija negali būti „tinkamas“ analizės objektas, nes tai nesutampa su rašančiųjų intencija (juk jie *tiesiog* susirašinėjo)“³. Situacija prieš kelerius metus pakito: pastebimas gana akivaizdus poslinkis – epistolika, bendrąja prasme egodokumentika, iš „periferinio“ literatūros žanro Lietuvoje tampa sisteminiu akademinį tyrimų objektu⁴. Ši dvikryptį pokytį, viena vertus, skatino leidėjai, imdamiesi publikuoti asmeninio pobūdžio korespondenciją⁵, kad patenkintų skaitytojų smalsumą. Antra vertus, su šiuo leidybiniu procesu koja kojon žengia ir epistolikos tyrimai: apgintos disertaci-

³ Aistė Kučinskienė, „Ne-laiškas apie laiškus: kaip skaityti epistolinius tekstus?“, *Naujasis židinys-Aidai*, 2011, Nr. 8, p. 549.

⁴ Paminėtinas tarptautinis projektas „Lietuvos egodokumentinis paveldas“ (2010–2013), finansuotas Lietuvos mokslo tarybos. Apie šį projektą žr.: <http://legodoc.lt/apie-projekta/>. Dar žr.: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: straipsnių rinkinys, Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas, Torunės M. Koperniko universiteto Istorijos ir archyvistikos institutas; sudarytojas Arvydas Pacevičius; [redakcinė kolegija: Vytautas Berenis... [et al.], Vilnius: Vilniaus universitetas; Vilniaus universiteto leidykla, 2013; Aistė Kučinskienė, „Epistolinių tekstų leidimas Lietuvoje: teorija ir praktika. Juozo Tumo-Vaižganto atvejis“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2012, Nr. 36, p. 43–66, internetinis šaltinis: <http://www.lkma.lt/site/archive/metraštis/T.36/T.36-43-66.pdf>.

⁵ Paminėsime pastarojo dešimtmečio vien epistoliniams tekstams skirtas publikacijas: Raimonda Ragauskienė, Aivas Ragauskas, *Barboros Radvilaitės laišakai Žygamantui Augustui ir kitiems: studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės moterų korespondenciją*, Vilnius: Vaga, 2001; *Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandro Kašubienės laišakai, 1988–1992*, sudarė Aleksandra Kašubienė, redagavo Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2008; Jerzy Giedroyc, Czesław Miłosz, *Laiškai 1952–1963* (1 t.), iš lenkų k. vertė Kazys Uscila, Vilnius: Mintis, 2010; Antanas Vaičiulaitis, *Laiškai*, sudarė Ilona Čiužauskaitė, Ernesta Juknytė, Neringa Klišenė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.

jos⁶, organizuojamos konferencijos⁷, publikuojami straipsniai.

Visuomenės veikėjos, dramaturgės, literatūros kritikės Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės statusas lietuvių kultūros kontekste nekelia abejonių – jos vardas ir reikšmė, žvelgiant iš laiko perspektyvos, padidina bet kokios parašytos eilutės, neišskiriant ir asmeninės korespondencijos, vertę. Ir ne vien dėl to, kad dauguma atkreipusių dėmesį į jos laiškus vienbalsiai sutinka, jog literatūrinį, visuomeninį gyvenimą liudijantys epistoliniai dokumentai Čiurlionienę reprezentuoja kaip itin savitą šio žanro atstovę. Vis dėlto straipsnio centre – ne viešąjį Čiurlionienės gyvenimą atskleidžiantys laišakai, kurie apima jos kūrybinę biografiją ir kultūrinio gyvenimo kontekstus, o asmeniniai, privatūs, skirti šeimos ratui – ypač dukrai Danutei Čiurlionytei. Penktajame Čiurlionienės raštų tome (2011) publikuota korespondencija suteikia šio straipsnio analizės objektui itin iškalbios medžiagos ir padeda atskleisti epistolinę judviejų santykių istoriją, turinčią specifinį – dramaturginį – dėmenį, neapeinant ir rašančiosios autoreprezentacijos problemos. Žvelgdami iš šio taško, dėmesį sutelksime į tekstinį laiškų aspektą, siejamą su kalbinėmis strategijomis, kurių

⁶ Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo Ars dictaminis iki literatūrinio laiško*, daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; Jurgita Raškevičiūtė, *Janinos Degutytės pasaulėvaizdis: poezija, laišakai, autobiografiniai tekstai*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011; Natalija Botkina, *Epistolinio pasakojimo struktūros ypatumai: Marinos Cvetajevos laišakai*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

⁷ 2014 m. rugsėjo 26–27 d. vyksiu tarptautinė konferencija „Laiškas literatūroje ir kultūroje“, kurią organizavo Lietuvos lyginamosios literatūros asociacija ir Lietuvos edukologijos universitetas.

analizė leistų kalbėti apie epistolinę „dramaturgiją“. Asmeninės korespondencijos tyrinėtoja profesorė Jelena Javicic teigia, jog laiškas iš esmės yra „narcizinis“ žanras, nes „asmeninis diskursas visada susivilioja teatralizacijos efektais“⁸. Pragmatinė analizė (neišleidžiant iš akių minimalių laišką struktūruojančių pragmatinių aplinkybių – „epistolinių figūrų“, kurios laišką skiria nuo kitų egodokumentams priskiriamų šaltinių – dienoraščių, atsiminimų ir pan.) laiško funkciją kaip tik ir apibūdina kaip tam tikros formos dialogą apie laiško autorių. Šiai minčiai pritaria ir Michelis Foucault, teigdamas, jog „[...] laiškas – iš esmės kitam skirtas tekstas – taip pat yra asmeninio pobūdžio veiksmas [...] ir dėl paties rašymo gesto veikia tą, kuris jį adresuoja“⁹.

Niekam ne paslaptis, kad Čiurlionienė buvo veikli moteris, jos pačios žodžiais tariant, „plūkėsi tarp tiesioginių ir netiesioginių pareigų“¹⁰ – aktyvios veiklos priešakinėse nepriklausomos Lietuvos visuomeninio ir kultūrinio vyksmo pozicijose ir rūpinimosi dukterimi, buitinais reikalais, naujų namų statyba: jos gyvenimas, galima sakyti, buvo ir nesibaigiančios kelionės fizine prasme (Voronežas, Berlynas,

Bazelis, Bernas, Ženeva, Lionas, Torunė, Varšuva ir t. t.). Kaip tik šiuose laiškuose atsiskleidžia vienas sudėtingesnių Čiurlionienės gyvenimo momentų – atskirtis nuo dukters (ar tai būtų kita šalis, ar kitas Lietuvos miestas), jos ilgesys (pirmasis publikuotas laiškas dukrai datuojamas 1917 m., kai šiai tebuvo septyneri). Būtent laiškai suteikė paradoksišią galimybę ne tik savaitei formuoti, bet sykiu ir išlaikyti kiek galima glaudesnę santykį su dukra. Krinta į akis, jog bendravimas laiškais kuriamas pagal teatrinio „žaidimo“ modelį, kurį pamėginsime aptarti, keldami klausimą: dėl kokių priežasčių Čiurlionienė laiško forma pasirenka būtent tokią kalbos strategiją? Kodėl ir kaip ši „žaidimą“ perima jos dukra? Kokia šios teatralizuotos kalbos strategijos funkcija ir paskirtis?

Prieš imantis laiškų analizės, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad epistolinė santykių istoriją liudijanti forma, pasak laiškų diskurso tyrinėtojos Janet Gurkin Altman, veikiausiai yra vienintelė, kuri adresatui, t. y. tam, kuriam skirtas laiškas, suteikia išskirtinę reikšmę, paverčia itin svarbiu epistolinio „pasakojimo“ veikėju, panašiai kaip ir adresantą (laiško autorių)¹¹. Šį tyrinėtojos teiginį, kuriuo pabrėžiamas *lygiavertis* adresanto ir adresato santykis ir kuris šiam tyrimui yra metodologiškai svarbus, kiek komplikuoja du dalykai. Viena vertus, apie asmeninę laiško skaitytojo interpretaciją sužinome tik iš dalies: penktajame raštų tome publikuota tik viena korespondencijos pusė – Čiurlionienės laišakai dukrai, nors ir papildyta skyreliu „Post Scriptum: močiutės ir anūkės pašnekesiai“, apimančiu jau dviejų epistolinio pokalbio

⁸ Jelena Javicic, *L'Intime épistolaire (1850–1900): genre et pratique culturelle*, United Kingdom: Cambridge Scholars Publishing, 2010, p. 5.

⁹ Michel Foucault, „L'écriture de soi“, *Corps écrit*, Nr. 5: L' Autoportrait, février 1983, p. 3–23, internetinis šaltinis: <http://libertaire.free.fr/MFoucault248.html> (žiūrėta: 2015 m. birželio 19 d.).

¹⁰ Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės autobiografija, *Tarybų Lietuvos rašytojai*, Vilnius: „Vaga“, 1977, p. 212 (plačiau apie S. Čiurlionienės visuomeninę ir kūrybinę veiklą Lietuvoje ir užsienyje žr.: Ramutis Karimalavičius, *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė: epocha, idealai, kūryba*, Vilnius: Vaga, 1992; Eglė Kačkutė, „Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė – lietuvių visuomenės veikėja tarptautinėje erdvėje“, *Lyčių tyrimai*, Nr. 10, 2012, p. 8–16.

¹¹ Janet Gurkin Altman, *Epistolarity: Approaches to a Form*, Ohio State University Press: Columbus, 1982, p. 88.

dalyvių pašnekesį. Taigi adresatės Danutės Čiurlionytės reakcijas (tarkime, kaip buvo „perskaitomi“ gaunami laišškai ir pan.) galime nuspėti tik netiesiogiai – tiek, kiek jas atspindi pačios Čiurlionienės laišškai. Vis dėlto šiame tyrime laikomės požiūrio, kad net ir tada, kai adresatas nėra „girdimas“, jis kaip laiško gavėjas, jo skaitytojas korespondencijoje yra lemiamas faktorius, nes atlieka instrumentinį vaidmenį, kuris paradigmiskai išryškina laiško autoriaus ir tą laišką skaitančiojo santykį.

Antra, tyrimo strategija – analizuoti epistolinę Čiurlionienės ir dukros korespondenciją motyvuoja metodologinį apsisprendimą. Čiurlionienės epistolika nebus tiriama iš dokumentinės perspektyvos, siekiant atskleisti istorines, politines, kultūrinės ar pan. gyvenamojo laikotarpio sąlygas. Anot Benoît Melançon, toks analizės tipas įtraukia laišką į pre-tekstinę ar užtekstinę vietą, tačiau neleidžia patiems laiškamis skleisti kaip tekstams. Į Čiurlionienės laiškus (būtent jos individualus „balsas“ labiausiai laiškuose girdimas) žvelgiama ne kaip į jų autorės portreto dėlionės šaltinį, atsisakant rekonstruoti jos kaip motinos vaidmenį¹², tačiau kaip į vieną iš liudijimų tarpusavio santykių istorijai atskleisti. Juolab kad informacija objektyvesnei Čiurlionienės portreto dėlionei pernelyg dozuota, nes laišškai, publikuoti minėtame raštų tome, jo rengėjų – Danutės Čiurlionytės-Zubovienės¹³ ir Čiurlio-

¹² Nors, kalbant apie jūdvių susirašinėjimą, tokių digresijų vargu ar galima išvengti, tačiau šiame straipsnyje jos neakcentuojamos.

¹³ „Iš mūsų namuose saugomų laiškų mama pati atrinko, jos nuomone, svarbesnius, savo nuožiūra kupiūravo kai kurias vietas“, Dalia Palukaitienė, „Priedai: po penkiasdešimties metų“, *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, Raštai V: Laiškai 1906–1944*, sudarė Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Ramutis Karmalavičius, Dalia

nienės anūkės Dalios Palukaitienės – valia yra kruopščiai atrinkti ir dar kruopščiau kupiūruoti (neretai „iškerpant“ ištisus sakinius ar pastraipas).

Epistolinio pokalbio ypatumai (atstumas, abipusiškumas, santykis)

Turėdami mintyje būdingą epistolikos bruožą – nevienalytiškumą¹⁴, pirmiausia aptarkime specifinius epistolinio pokalbio ypatumus, išskirdami tyrimui reikalingus konceptus: atstumą, abipusiškumą, santykį.

Pasak prancūzų sociosemiotiko Erico Landowskio, epistolinių mainų praktika prie sakytojo ir sakymo adresato skirties, nustatančios „minimalią bet kokios diskursinės komunikacijos struktūrą, prideda paviršutiniškesnę disjunkciją, kurią konkrečiai atskleidžia *atstumas*, skiriantis laiško siuntėją nuo jo adresato“¹⁵. Tas atstumas susijęs ir su erdvės plotme – fiziniu nutolimu, ir sykiu su laiko ašimi, nes komunikacija laiškais iš esmės yra atidėta komunikacija (kitai tariant, laiško autorius pradeda „kalbėti“ adresatui tą akimirką, kai šis laišką imasi skaityti). Būtent dėl to šios specifinės ypatybės ypač asmeninio pobūdžio komunikacija sukelia tam tikras pasijines (euforines ir / ar disforines) bū-

Palukaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 516.

¹⁴ Turimas mintyje probleminis epistolinio žanro statusas: „[...] kalbėti apie laiško semiologiją arba gramatiką (kaip buvo galima kalbėti apie pasakojimo gramatiką), ko gero, būtų juokinga“, nes „laiškas yra pernelyg nepastovus, pernelyg polimorfinis objektas, kad būtų galima jį sistemiskai aprašyti“, žr.: Vincent Kaufmann, „Relations épistolaires (de Flaubert à Artaud)“, *Poétique : revue de théorie et d'analyse littéraires*, 1986, Nr. 17 (68), p. 388.

¹⁵ Eric Landowski, „La lettre comme acte de présence“, *Présence de l'autre / Essais de socio-sémiotique II*, Presses Universitaires de France, 1997, p. 199–200.

senas, siejamas su laukimu, nekantravimu, nuostaba, džiaugsmu ir pan., o šios savo ruožtu nurodo į adresatą, t. y. tą, kurio „nėra šalia“.

Čiurlionienės laiškuose *nesančioji* yra dukra. Ilgesys skatina rašyti jai laiškus, ne tik tam, kad adresatui būtų ištariami ar iš jo išgirstami tam tikri dalykai, bet, visų pirma, kad būtų numalšintas *tos, kurios nėra šalia*, stokos pojūtis. Šia prasme laiškas, pasitelkiant popieriaus lapą, tampa disforinės būsenos kompensavimo priemone, kitaip tariant, rašymas užpildo tuštumą, kuri jį motyvuoja, ir, anot Rogerio Duchene'o, „neleidžia užsisklęsti ilgesio tyloje“¹⁶: sutrumpina išsiskyrimo laiką, panaikina atstumą tarp dviejų nutolusiųjų. Svarbu tai, kad apsikeitimas laiškais kuria epistolinio „pokalbio“ ritmą, apie kurį galima kalbėti tik tuo atveju, jei jį sąlygoja abipusis (rašyti laišką – vadinasi, tikėtis atsakymo) noras. Čiurlionienė dukrai laiškus siunčia beveik kas savaitę, pati prašydama atsakymo „du kartu savaitėje – būtina – kad daugiau šeštadieniais ir trečiadieniais – (vieną kartą gali būti atvirukas)“¹⁷. Jei iš „pokalbio“ ritmo išeinama, tuoj skrieja vos slepiamo nerimo žinia: „Danusyte mano mažute, – nė ženklo Mamai neduodi – laukiau ilgo laiško – o nė atviruko nesulaukiu – pasakyk – pasipasakok – mano Tu savarankiškas, mielas – užsirakinėjęs žmogau – [...]“ (p. 281–282). Jeigu šis ritmas sutrikdomas

labiau, reaguojama skausmingai: „[...] gal man grįžt nebereikia – sprendžiant iš to, kad neskubi mamai rašyti – labai kartais nejauku – bėgu žemyn žiūrėt – ar laiško nėra – tuščia – arba yra, tik ne nuo Tavęs“ (p. 254); o kai tylėjimas tampa nebepekliamas, emocija suveržiama lakonišku žodžio „rašyk“ kartojimu, sykiu kuriant vos tramdomo šauksmo įspūdį grafiniėje išraiškos plotmėje (retinant žodžius, paliekant perdėm ilgus brūkšnius): „Danutėle! – R a š y k – r a š y k! —————“ (p. 367).

Šis abipusis ritmas, regis, ir yra vienas iš veiksmingų „Aš–Tu“ santykio kokybės vertinimų. Remiantis epistolinį ir dramatinį diskursus tyrinėjusia prancūzų literatūrologe Anna Jaubert¹⁸, santykis neretai gali būti apibūdinamas ir dviem ašinėmis, viena į kitą nukreiptomis figūromis, kurių bendras vardiklis – metaforinis *kas*: „Kas aš esu tau?“ nurodo į „Kas tu esi man?“ Turint omenyje laiško rašymo specifiką, šios figūros viena kitą papildo, nes *kas tu esi man* numato *kuo noriu būti tau*. Autoreprezentacijoje epistolinis *aš* siekia pateikti save, transformuodamasis į „figūrą“, siejamą su tikslu vaidmeniu¹⁹. Asmeninio pobūdžio korespondencijoje ši formulė labiausiai pastebima, atkreipiant dėmesį į adresatui skirtus kreipinius ir į tai, kaip pasirašomi laišakai. Čiurlionienės kreipiniai dukrai („Laimūkšti“, „Mano brangusis mažučiu“, „Danusytis“, „Paukšteli-Krakadiliuk“, „Beždžionka“, „Tu „su ragiukais“, nevengiant pasikartojančių epitetų: „širdingiausias“, „mieliausias“, „brangiau-

¹⁶ Roger Duchêne, „Lettre de conversation“, *Art de la lettre, art de la conversation à l'âge classique en France*, textes réunis par Bernard Bray et Christoph Strosetzki, Paris: Klincksieck, 1995, p. 97.

¹⁷ *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, Raštai V: Laiškai 1906–1944*, V t., sudarė Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Ramutis Karmalavičius, Dalia Palukaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 211. Toliau S. Čiurlionienės laiškus cituojant iš šio leidinio skliaustuose bus nurodomas puslapis.

¹⁸ Anna Jaubert, „Négociation de la mise en places et stratégies de l'idéalisation“, *Semen*, 2005, Nr. 20, internetinis šaltinis: <http://semen.revues.org/2032> (žiūrėta: 2014 m. balandžio 10 d.).

¹⁹ Pvz.: Čiurlionienė laiškuose dukrai Danutei visuomet yra „Mama“, o skirtuose oficialiems asmenims – „SofČiurlionienė“.

sias“) ir savęs pačios kaip pasirašančiosios laišką apibūdinimai („Zo“, „Mama“, „Tavo – M.“, „Tavo „mamučiukas“, „Mamytė“, „Mmm“, „vienturtė sena pusgalvėlė Mamuks“, „*Mamukas* – kurs visados laišku išsižiojęs“) atlieka dvigubą funkciją epistoliniame tekste. Viena vertus, jais nurodomas santykis su dukra kaip pašnekovė, kalbančiąja; kita vertus, patikslinamas, išryškinamas ne tik dukros, bet ir jos pačios vaizdinys, o sykiu ir „mūsų abiejų“ vertinamasis santykis.

Svarbu pabrėžti, kad santykis gali paversti epistolinę komunikaciją dialogu, kuriam būtinas abipusiškumas kaip išankstinė sąlyga. Paprastame dialoge abipusiškumą įprasmina „Aš–Tu“ santykio laikas ir erdvė, kuris apibrėžiamas dabartimi, „čia ir dabar“ momentu. Teatre, *imituojančiose* dabarties veiksmą, dialogą tradiciškai užtikrina fizinis atlikimas, o jo galimybę pirmiausia steigia kūniškas aktorių ir publikos buvimas drauge. Šiuo aspektu žvelgiant į abi – paprasto (kasdienio) ir teatrinio – dialogo formas, pastebime, kad jie atitinka tipinį komunikacijos modelį, kuris vienaip ar kitaip numato protagonistų bendrabūvį ir abipusį transliavimo (žinios perdavimo) ir recepcijos vienalaikiškumą. Tačiau komunikacija laiškais, kaip minėjome, yra atidėta komunikacija, o nuotolis juk nebūtinai ir ne visada sukuria reikiamą terpę artimumui. Reikėtų neišleisti iš akių ir dar vieno skirtumo tarp epistolinio ir sakinio dialogo: pirmajame visuomet egzistuoja pertrūkio galimybės rizika (laiškas gali adresato nepasiekti arba būti sulaikytas, jis gali būti neišsiųstas ar adresatas gali tiesiog neatsiliepti į „ištartus“ adresanto žodžius). Taigi artimumui išlaikyti (arba betarpiškumo iliuzijai sukurti) laiško forma reikalingos pastangos, jei sutinka-

me, kad santykis, turint omenyje Čiurlionienės ir jos dukters susirašinėjimą, nėra išankstinė socialinė konvencija (tarkime, vaiko lūkesčiai, kad mama turėtų būti šalia, bet prirėkęs suteikti nepriklausomybę, ir socialiai determinuotas „geros“ motinos, nepaliekančios savo vaiko, idealas gali ir neatitikti tikrovės)²⁰.

Atstumą, skiriančią nuo dukters, Čiurlionienė mėgina įveikti kurdama epistolinį pokalbį ir priartindama jį prie „čia ir dabar“. Tikslui pasiekti ji pasitelkia keletą kalbėjimo strategijų, viena jų – rašymu sukurti tokį betarpiškumo ir spontaniškumo pojūtį, kuris panardintų adresatę į pasakojamų įvykių sūkurį. Šie „įvykius“ pristatantys laišakai pasižymi asmeninio pobūdžio korespondencijai būdinga specifine ypatybe: juose gausu pasikartojančių kasdienio gyvenimo detalių, eilinio skaitytojo akimis, regis, nereikšmingų, netgi banalių buitinių įvykių aprašymų, kurie gali būti svarbūs ar įdomūs tik tam asmeniui, kuriam jie yra skirti. Ne išimtis ir Čiurlionienės laišakai, kuriuose tarsi inventorizuojami rašančiosios veiksmai, pasakojant, kas yra nuveikta, kur ji „dabar“ yra, ką pamatė, aplankė, kokie jos lūkesčiai ar baimės, artimiausi planai. Netgi batų pirkimas gali užimti didžiąją dalį dukrai rašomo laiško:

[...] – Palauk – aš Tau dar neparašiau, ką nusipirkau – Prahaj – nusitverk už galvos!

²⁰ Čiurlionienė, regis, pati juto neatitikimą tarp noro būti „gera“ motina ir susiklosčiusių jos gyvenimo – tiek vidinių, tiek išorinių – aplinkybių. Viename galbūt atviriausių ir labiausiai Čiurlionienės būseną atskleidžiančių laišku Valerijai Čiurlionytei (1917 m. vasario mėn.) ji išsitarė: „[...] Man rodos – kad Tu man rečiau rašinėji – ir gal šalinies – dėl to – dėl to – kad Tavo siela junta, kaip manoji baigias – nueisi pro šalį – į gyvą gyvenimą – aš suprantu – aš pati juntu, kaip tuščia tuščia – nėra tai pavargimas – tik – ot – daug geriau būtų pasitraukt – juk ir Danutei – aš baisiai menka esu motina – tik tiek – kad duoną uždirbu. Tu daug geriau auklėtum ją [...]“ (p. 131).

4 poras batų – !! Turėjau tik tuos vienus šviesius – ir labai negražūs buvo – taigi – 1 pora – į gatvę einami – odinis platus kulnas – 2 pora – į balių – šviesi oda – aukso išspaudimai l. gražūs – taigi už tas dvi poras batų ir 1 porą šilkinį penčekų užmokėjau 100 litų [...] (p. 237).

Čiurlionienės pateikiami „įvykiai“ – itin smulkiai nupasakoti kasdieniai rūpesčiai, besisukantys aplink, pavadinkime taip, nuorodų taškus – *kada, kur, kas ir kaip* tuo ar anuo metu vyko, – neretai primena erdvės, laiko, emocijų braižomą koordinacijų žemėlapi. O šis, skirtas adresatei sekti jame „pažymėtomis“ nuorodomis, yra kiek kitokios nei vien informacinės paskirties – pateikti savo dienos įvykius taip, tarsis šie būtų *ištikę* ir adresatę ar jį pati būtų juos išgyvenusi:

[...] Paskui reikėjo bėgti į miestą – kumpio ir kitų tokių dalykų, kuriuos pati turėjau pirkti – diena baisiausiai karšta – nuriedėjau į pakalnę – pakeliui telegramą Danusyčiui. – Nu šen ten – portfelis sunkus daros – o čia karšta – ir mamučiuokas – oh! Koks ištvirkęs – bimpti į „taxi“ – ir dumia į kalną – parpuolu – Vasiliauskienė suknelę atsiuntė – [čečiunčing] – labai fain – angliškas fonas su ilgom rankovėm [...].

[...] Krepšas rožių su narcizais – p. Jablonskienė. – Štai skambutis – Popakas – aš dar rėdytis nebaigiu – dėžė stovi dar ant stalo – manai, saldainių – ne – radau ten 6 krištolinius stikliukus likeriu. – Sėdom pusryčiaut – kava – kumpis – sūris – tortai – [...] – Gruodžiai – Juozas – su dviem raudonom rožėm rankoj – Stasė mažą daikčiuką apgniauzus – pasirodo, sidabrinė druskinė – baruos – sodinu už stalo, pilu – piaustau, vaisinu. – Tik tie išdardėjo – Katia – su puikiausia japoniška vaza gėlėms – tokio fasono kaip ta mano, kur ant apvaliojo stalo stovi – tik didesnė ir neapsakomai graži. – Vėl bučiuojamės – geriam – valgom. – Atvažiuoja tortas Mikado p. Rucevičienės – Lenočka su rože – gyvi Musteikiai – p. Jablonskienė –

bučiuojamės geriam valgom – bukietas iš Talmantų. ——— Tiems išgaravus – p. Rucevičienė su Maryte – bučiuojamės geriam valgom [...] (p. 219).

Pateikti Čiurlionienės laiškų pavyzdžiai rodo, jog atstumo įveika, sąlygojama noro už(si)tikrinti abipusį ryšį, viena vertus, išryškina sąmoningą rašančiosios pastangą pasidalyti *savo pasauliu* su adresate, jos prašant to paties: „rašyk man viską, rašyk, ką matai – žinai – galvoji – taip pasiilgau taip seniai turėjau Tavo tikrą laišką!“ (p. 336). Kita vertus, atsižvelgiant į tai, kad epistolinio dialogo pagrindas laikosi ant bendrų prisiminimų ir neretai ant bendrų patirčių pamato²¹, atsiskleidžia gana įdomus dalykas: Čiurlionienės prisiminimai dukrai iš dalies ir yra *kuriami laiškais*, formuojant bendrą *mūsų* pasaulio viziją, kad būtų galimybė pasakyti: „Šiandien atėjo Tavo laiškas – toks mielas – toks pilnas kasdieninio mūsų gyvenimo [*pabraukta – N. K.*]. Taip Tavęs pilna ir širdy – ir taip žiūri iš tų sienų, kad net stebiuos Tavo balsu negirdėdama [...]“ (p. 287).

Sakytiniam dialogui būdingo žodyno vartojimas, kuris taip pat implikuoja betarpiškumą, – dar viena Čiurlionienės išbandoma epistolinio pokalbio strategija:

[...] Taip laukiau laiško iš Tavęs, taip laukiau – aną antradienį buvo tik atvirutė. – Sėdžiu ir žiūriu į Tavo fotografiją – tą, kur stovi prie Marytės ir šypsais – sakau – Danusyte, kodėl nerašai – Danusyte? – O Danusytė šypsos, ir nieko. – Tik štai vakar grįžtu namo – o ant stalo guli laiškas – tikrai guli – nepabėgsi, manau – ir einu rankų plaut – juo malonesnis laiškas, juo neskubu skaityt [...] (p. 191).

Kadangi, anot J. G. Altman, „ir laiko, ir erdvės *hiatus* užima svarbią vietą epis-

²¹ Altman, p. 119.

toliniame diskurse“; tai laiške vartojamas esamasis laikas turi ne tik laikinę, bet ir erdvinę reikšmę ir „reiškia „dabar“, o ne „tada“ kaip praėję ar būsiami įvykiai arba kontaktas, taip pat reiškia „čia“, o ne „ten“, kur visada yra adresatas“²². Tokia kalbos strategija asmeninio pobūdžio laiškuose nėra nauja: daugelis tyrinėtojų (minėta Janet G. Altman, Benoît Melançon, Anne Boutin ir kt.) atkreipė dėmesį į laiškais kuriamą komunikacijos būdą, kuris „skolinasi tam tikras dialogo savybes ir išlaiko ryšį su sakytine kalba“²³. Visų pirma, laiško autoriui rašyti adresatui – tai kalbėti su juo: „Pupyte mano – sakyk greičiau, kaip atvažiavai – pažiūrėk – tai aš taip sėdžiu, į duris žiūriu ir to laiškešio laukiu...“ (p. 365). Tačiau kalbėjimasis, norint išlaikyti tarpusavio santykį su kitu, skirtas kaip tik tam, kad ši iliuzija būtų palaikoma laišku, kai adresato balsas būtų kaip nors girdimas, turint intenciją, anot J. G. Altman, „padaryti savo laišku skaitytoją esantį „čia ir dabar“ („Danučiuok, ar junti – kaip traukinys krato... taigi jau važiuoju“, p. 399; „Tai kaip dabar manai?.. Palauk — tik jau, meldžiamoji, ramiai... tik jau necyvk – mamuniukas išgirs — Klausyk – kaip buvo“, p. 207) [*pabraukta – N. K.*]. Taigi abipusiškumas, kuriam laiškas tarnauja kaip medialinė terpė, tarsi užduoda tikslą – laišką traktuoti kaip *kito* balso pakaitalą, anot B. Melançon, „perduoti realiai girdimą šneką“²⁴. Vienas iš formaliųjų

būdų – adresato sakinių parafrazės ir jų citavimas, kai pasitelkiant epistolinio pokalbio dalyvio žodžius jis vienaip ar kitaip yra reprezentuojamas ir padaromas „esamu“ pašnekesio dalyviu: „Už Tavo paskutinio laiško pradžia – kad įmanyčiau, gerokai apdulkinčiau – dovanok, Mamučiuok, kad taip dažnai rašau – ak – Tu „šidelnikė“ [*pabraukta – N. K.*]. Palauk – jei taip – tai kad man nereiktų atsiprašinėti – aš išvis kokį mėnesį nerašysiu – !!!“ (p. 190). Taigi abipusiškumo patirtis yra steigiamą mainų poreikio pagrindu, tad ji neabejotinai priartėja prie sakinio dialogo. Tačiau kuo sakinio dialogas Čiurlionienės laiškuose dukrai yra išskirtinis, arba kaip jis tampa teatrinis?

Laišku kuriamas „spektaklis“

Bet kurio epistolinio dokumento laiko aspektas apima nesuskaičiuojamus jo intervalus: faktinį laiką, kurio veiksmas laiške aprašomas ar vaizduojamas; momento, kai laiškas parašytas, išsiunčiamas, gautas, perskaitomas ar pakartotinai skaitomas. Kaip tik tokie laiko intervalai ir skiria epistoliką nuo teatrinio dialogo²⁵. Tačiau jei komunikacijos požiūriu lygintume savo prigimtimi ir tikslais visiškai skirtingus epistolinį ir teatrinį dialogus, vis dėlto aptiktume vieną bendrą bruožą – realaus pokalbio imitavimą. Asmeninio pobūdžio laiškas, laviruojantis tarp rašymo ir balsiškumo, sutinkant su Giovannos Malquori Fondi nuomone, vis dėlto yra tik betarpiško kontakto simuliacija. Teatrinis dialogas, taip pat besinaudojantis iš sakinio kalbos perimtais elementais, realius komunikacinius santykius, kaip buvo minėta, irgi imituoja. Prancūzų teatrologė

²² *Ten pat*, p. 136.

²³ Anne Boutin, *Parole, personnage et sujet dans les récits de Benjamin Constant*, Genève: Éditions Slatkine, 2008, p. 315.

²⁴ Benoît Melançon, *Diderot épistolier: contribution à une poétique de la lettre familière au XVIIe siècle*, Montréal: Fides, 1996, internetinis šaltinis: https://archive.org/stream/diderotpisto00melauoft/diderotpisto00melauoft_djvu.txt (žiūrėta 2015 m. birželio 26 d.).

²⁵ Žr.: Altman, p. 117–118.

Anne Ubersfeld, skyrusi vieną savo trilogijos „Suvokti teatrą“²⁶ dalį teatrinio dialogo sampratai atskleisti, išskiria realaus gyvenimiško pokalbio pagrindu sudarytus mainus ir teatrinį dialogą. Pastarasis, anot teatrologės, yra literatūrinės kūrybos vaisius, sykiu išlaikantis ir iš kasdieninio gyvenimo registro perimtus skolinius, t. y. iš pasakojimų, poezijos, konfliktinių dialogų, dainų, būsenų išviešinimo, maldavimų ir pan. Esminį skirtumą lemia tai, kad bet koks teatrinis pasakymas perteikia ne tik prasminę informaciją, bet sukelia ir įspūdį, kitaip tariant, yra paveikus. Būtent *poveikis* yra esminis bet kokio teatrinio dialogo analizės elementas, o pats dialogas, beje, nėra pokalbis iš tiesų, net jei ir sukuria jo iliuziją.

Čiurlionienė, kurią neveltui lietuvių literatūrologas Ramutis Karmalavičius įvardijo kaip vieną iš lietuvių XX a. pradžios teatrologijos pradininkų²⁷, puikiai išmanė teatrinės kalbos strategijas. Šią mintį patvirtina ne tik anksti išryškėję sceniniai gabumai, atsiskleidę atliekant mėgėjiškų lietuviškų vaidinimų svarbiausius vaidmenis²⁸, ne tik pirmieji Voronežo laikotarpiu (1915–1918 m.) parašyti komedijos ir scenos vaizdeliai²⁹ ar maždaug po dešimties

metų atlikti Molière'o komedijų vertimai, bet ir pačios dar tarybiniais laikais publikuotoje autobiografijoje keletą kartų akcentuojama trauka teatrui, lydėjusi visą gyvenimą. „Scenos veikalai mane ypatingai traukė, – rašė Čiurlionienė, – Gyvenimas man atrodė viena didelė scena, kur aistros kuria intrigas: instinktai, charakteriai, idėjos, meilė ir neapykanta – viskas pinasi, viskas maišosi, burbulus mėto, o šen ir ten gailios ašaros teka, skriaudos erškėčiais sminga į kojas [...]“³⁰. Pasirinktos kalbos strategijos, akivaizdu, priklauso nuo asmeninės patirties, talento ir kultūrinės (ne tik lietuviškosios, bet ir europinės) tradicijos sąveikos, turint mintyje, kad XX a. pradžia buvo paženklinta vienu svarbiausių – teatrinio kodu, struktūruojančiu ir viešąją, ir asmeninę erdvę. Pabuvoję Europos didmiesčiuose, persiėmę modernaus meno, kultūros dvasia bei naujovėmis, jaunieji naujų meno idėjų propagotojai šį teatrinės raiškos kodą ėmė taikyti ne tiek vaidybos, bet veikiau kasdienio veiksmo, tam tikro gyvenimo būdo, viešos „akcijos“ požiūriu. Prisimintinas savo gyvenimą teatralizavęs „gyvenimo artistas“ Juozapas Albinas Herbačiauskas ar Balys Sruoga³¹,

²⁶ Žr.: Anne Ubersfeld, *Lire le théâtre III: le dialogue de théâtre*, Paris: Éditions Belin, 1996, p. 77–87.

²⁷ Ramutis Karmalavičius, „Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės kūrybos ir idealų takais“, *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, Raštai*, I t., parengė Ramutis Karmalavičius, Kaunas: Poželos sp., 1986, internetinis šaltinis: <http://www.tekstai.lt/tekstu-naujienos/102-k/5789-ramutis-karmalavicius-sofijos-ciurlionienes-kymantaites-kurybos-ir-idealau-takais.html> (žiūrėta: 2015 m. birželio 26 d.).

²⁸ *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, Raštai*, III t., parengė Aleksas Girdenis, Ramutis Karmalavičius, Vilnius: Vaga, 1988, p. 272–273.

²⁹ „Iš Voronežo parsivežiau komedijas – „Pinigėliai“, „Visai pasisekė“, „Kuprotas oželis“ ir vaikams vaidinimėlių. Tuos tris vaidinimėlius išleidau savo lė-

šomis 1918 m. žiemą, antrašte „Vaikų teatras“, cit. iš: Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, autobiografija, *Tarybų Lietuvos rašytojai*, Vilnius: „Vaga“, 1977, p. 207. Išsamesnę draminių kūrinių bibliografiją galima rasti knygoje *Lietuvių rašytojai I / Bibliografinis žodynas A–J*, parengė Petronėlė Grybauskienė et al., Vilnius: „Vaga“, 1979, p. 361–364.

³⁰ Čiurlionienė-Kymantaitė, *Tarybų Lietuvos rašytojai*, p. 208.

³¹ Kaip vienas kasdieninio gyvenimo teatralizacijos pavyzdžių – iškalbingas Unės Babickaitės B. Sruogos portretavimas: „Jis taip mėgdavo viešpatauti, valdyti, diktuoti ir... pritrנקti, t. y. padaryti didelį įspūdį, stipriai pabrėžti save. [...] B. S. tikrai visada būdavo teatralus. Dėvėdavo kenčiančio dausose, klajojančio poeto kaukė. Bet kodėl aš sakau „dėvėdavo“. Jis būdavo toks ir savo viduje. Tai jo būdas“, arba: „B. S. ėjo majestotiškai.

ne išimtis ir S. Čiurlionienė, kurios laiškuose (ypač asmeninio pobūdžio) ši tendencija ryškiausiai atsiskleidžia³².

Čiurlionienės susirašinėjime su dukra klausimai-atsakymai, žaidybiniai epizodai, net folkloriniai intarpai („Kampe tupi – kampe tupi – kulia keturiese... Cha-cha-cha..., jau ta ranka šiek tiek geriau – turbūt važiuoju jau!!!“, p. 380) tampa itin paveikia dramine laiškų veiksmo rutuliojimo priemone, kurios viena paskirčių – išlaikyti adresatės dėmesį, sudominti, priversti reaguoti ir, žinoma, į juos atsakyti. Norinčiai išlaikyti kuo artimesnį santykį su dukra, Čiurlionienei nepakanka nustatyti epistolinio pokalbio „ritmą“ ar tik „išsakyti ilgesį“, paverčiant jį viena eksplicitinių ir tendencingai privačiuose laiškuose vyraujančių temų, kai sakytojas paprasčiausiai pasakoja apie savo „vienatvę“; priešingai, ji kuria teatrinę žaidybines erdves, pati tapdama ir savo laiškų „režisierė“, ir viena rašymu kuriamo „spektaklio“ dalyvių.

Draminė kalba ne tik paklūsta esamojo laiko sistemai, bet ir reikalauja buvimo vienas kito akivaizdoje. Tad vienas iš būdų – sukurti menamą dialogą, tačiau veikiant taip, kad būtų girdimi adresatės „atsakymai“ tarsi nuspėjant jos reakcijas: „Bet palauk – ką aš Tau dar pasakysiu – juk aš į Vengriją nevažiuoju – tik į

Prahą – tai, manai, greit sugrįšiu? – ir vėl čia ta mama – nebijok – sugrįšiu dar vėliau – aha – kur būsiu – nori žinot – aha nesakysiu [...]“ (p. 229). Toliau tuo pačiu būdu, jau tik „įgarsinant“ kitus dialogo dalyvius (Avietėnaitę, Savickį, Zauinį ir kt.) pateikiama žinia apie kelionę į Ženevą, kur „dumia mama ir reprezentuoja – ką pasakysi? – Ar labai išsižiojai?“ (p. 230). Viena vertus, žaidybinis įtraukimas į pokalbio situaciją reikalauja vienaip ar kitaip reaguoti, kita vertus, toks naujienos pateikimas „amortizuoja“ galimą dukros nepasitenkinimą dėl pernelyg užsitęsusių reikalų.

Laiško praktika, anot E. Landowskio, implikuoja ne vienos, o dviejų visiškai skirtingų rūšių atstumą. Ji numato ne tik erdvinį, t. y. fizinį, susirašinėtojų nuotolį, bet ir kitokio pobūdžio atstumą, kuris atskiria nebe nuo kito, bet nuo jo paties kaip diskurso instanciją. Mat sakymo metu diskursas ne vien tik kuria erdvinius ir laikinius atotrūkius, bet ir „įveda atlikėjus“ ir taip „suskaldo“ pačius jį kuriančius aktantus. E. Landowskis tvirtina, kad rašant visuomet tam tikru būdu *susidvejinama*, nes už sakančio „aš“ ribų projektuojamas kitas – sakomas „aš“: tai vis dar „aš“, bet jau tapęs „kaip kitas“, – *kitas* tiek, kad dažnai pirmasis vargiai beatpažįsta save antrajame, „popieriuje išguldytame“ „aš“, kuris įdiskursintas išslysta savo „autoriui“ iš rankų³³.

Čiurlionienės laiškuose pasikartojantis motyvas – jūdvių su dukra susitikimo atidėliojimas dėl įvairiausių priežasčių (ligos, pasikeitę planai, skubūs iškvietimai, komandiruotės ar paprasčiausias noras pasilikti ilgėliau vienoje ar kitoje vietoje ir pan.). Šiuo požiūriu asmeninio pobū-

Jaunas, lieknas asketas, įkvėptas pranašas, pasiramščiuodamas berželiu. Juoda, plati, žemę siekianti pelerina plaikstėsi nuo rudens vėjo. Gintaro karoliai švytėjo ant jo atsegto kaklo. Tarp miestelėnų nebuvo nė vieno giliau įžvelgiančio“, Unė Babickaitė-Graičiūnienė, *Atsiminimai / Dienoraštis / Laiškai*, sudarė: Linas Broga, Vilnius: Scena, 2001, p. 82–83, 86.

³² Žinoma, negalima ignoruoti ir pedagoginio dukrai skirtų Čiurlionienės laiškų aspekto, kai teatralizuota raiška pasitarnauja ne tik siekiant išsaugoti santykį, bet ryškina tam tikrą dukters kontroliavimo intenciją. Tačiau į šį aspektą šiame straipsnyje nėra gilinamasi.

³³ Landowski, p. 199–200.

džio komunikacija įgyja specifinį pobūdį kaip tik todėl, kad laiškuose išvelgiama adresantės asmeninė išraiška yra siejama su komunikacija kitam. Adresatas, visada juntamas epistolinio rašymo akte, anot J. Javocic, visų pirma gali būti vertinamas kaip savotiška kliūtis betarpiškumui ar spontaniškumui, būtinam tokio tipo laiškuose³⁴. Pavyzdžiui, numanoma dukters reakcija dėl susitikimo atidėjimo gali sukurti tam tikrus apribojimus, tačiau kartu atverti galimybę ieškoti kitų saviraiškos priemonių, konkrečiu atveju skatinti laiško autorę teatralizuoti situaciją, kalbėjimą apie save paverčiant kalbėjimu apie save kaip apie objektą kitam (t. y. kaip apie „kito figūrą“ *kitam*):

Drauguž brangus, – tikiuos, kad bus – viskas gerai, – ir, kaip matai, reikės važiuot – ir ten uliot, – kur jau senos – laukia mamos – skaisti dukra, rašytoja – cha-cha-cha-cha. – O štai dabar – šita mama – sau lovoj guli – paslika – Ranka! – ranka! – cha-cha – cha-cha. Mat spaudžia ją – tokia liga – kuri jaunatvės dovana – reuma-reauma – cha-cha – cha-cha. Kaip šeškas kvepia kambarys – tuojau geriau pasidarys – o jeigu ne – o jeigu ne? – Tai teks ramiai sėdēt namie... (Kaunas, 1937, kovo 7 d., p. 379–380).

Ši laiško ištrauka – tai ne tik vienas iš subtilių laiško autorės saviironijos atvejų, ji įdomi ryškia pastanga savo pačios atžvilgiu laikytis bent jau sąlygiškai beasmenio, apskritai „atitolusio“ požiūrio („aš“ pavirsta į „ją–mamą“, o „tu“ į „ją–dukra“). Žaidybiškai pateikiamos situacijos rimtumo įspūdis kuriamas režisūriniu veiksniu – dvigubai centruojant dėmesį, kai pranešama apie rimtą bėdą – ligą, tačiau įvykis paverčiamas linksma istorija, kurios savotiškoms „liudininkėmis“ (ar „netiesioginiais adresatais“) jos priverstos būti.

Čiurlionienės „pokalbis“ laiškais visada sutelktas į kontaktą su dukra, net jei ir dramaturgiškai kaitaliojami žiūros taškai. Buvimo kito akivaizdoje „pokalbi“ ji modeliuoja nuokrypio, aplinkkelių, kaitaliojamų gramatinių laikų krypčių trajektorijomis, taip reflektuodama ir savo būseną, ir tarsi atliepdama dukros nuotaiką.

[...] – Danusytei reik rašyt, žinoma. Sėdžiu prie to paties stalo, kur sėdėjom mudvi į aną pusę važiuodamos. – Pupyte, akyse stovi Tavo veidelis paskutinę sekundę, kai Danučiuokas nē mojuot nenorėjo – tik kaip naginytė susiraukęs atsisuko nuo tokios mamytės, kur sau važiuoja, o vaikelį palieka ir dar sako – aha – aha – ir vėl pakaitom matau Tave, kaip mačiau rytą – veidrodyje – kai sėdėdama savo lovoj pasakojai sapną – linksma linksma. – Excusez – Danke schön, Arbeit macht das Leben Süss. O atsiskyrimas duos mums labai labai saldų susitikimą. – (Berlynas, 1928, rugpjūčio 30, p. 184).

Kaitaliojama asmeninių įvardžių seka (*jai – mudvi – Tu – ji – Tu*) kuria ne tik veidrodžio efektą, kai „aš“ rašanti laišką tampa „tu“, o „ji“ nurodo į *tave, dukrą*, „kuriai rašau laišką“. Šis laiško epizodas tarsi priartėja prie vidinio monologo, kuriuo dalijamasi su adresate, tačiau paradoksaliai vengiant „Aš–Tu“ jausmų išviešinimo. Čiurlionienės laiškuose toks žaidimas asmeniniais įvardžiais, kai jie iš dalies atlieka kaukės funkciją, yra gana dažnas. Ši laiško rašymo strategija parodo adresantės laikyseną, kai ji ir slepiasi (*aš* pridengiamas įvardžiu *ji* ar *tu*), ir sykiu atveria, iškelia į paviršių tai, ką mano esant reikalinga (pavyzdžiui: rašymu sukurti įsivaizduojamą sceną asmeninių santykių „istorijai“, kuri, neapeinant ir pedagoginių sumetimų, leistų abiem jau minėtu veidrodžio principu reflektuoti tarpusavio santykių, juolab kai viename laiške išsitariama:

³⁴ Javocic, p. 15.

„Ir visados – visados – Tavo mama – tokia, kokia esu! / Negeresnė – ir ne blogesnė!“ (p. 281–282). Žvelgiant šiek tiek plačiau galima daryti prielaidą, kad toks rašymo būdas leidžia laiškus vertinti pagal žaidybinę logiką, o laiško adresantė sykiu apsisaugo nuo pernelyg asmeninių dalykų išviešinimo.

„Pašnekesiai“

Prigimtinis teatro erdvės dvilypumas epistolinės „dramaturgijos“ požiūriu itin iškalbiuose „močiutės ir anūkės pašnekesiuose“ yra sulydomas vienoje, toje pačioje laiško erdvėje – popierinėje „scenoje“, o juose išvelgiami pagrindiniai teatrinės „trejybės“ elementai – režisierius, aktorius, žiūrovas yra savitai transformuojami. Kaip tik dėl šių modifikacijų minėtas pokalbis tampa daugiadimensiu ir atskleidžia kitą judviejų – motinos ir dukros – santykių profilį.

Susilaukusi kūdikio, impulsą „pašnekesiams“ rasti suteikia Čiurlionienės dukra Danutė, šįkart į savo režisuojamą „spektaklį“ įtraukdama motiną. Šių laišku priešistorę ji komentuoja taip: „Anūkei vos šešias savaites baigus, Močiutė išvažiuoja į Pietų Vokietijos kalnus, kur jau kelinti metai per žiemos atostogas važiuodavo pailsėti. Žinodama apie jos jausmus rašau Dalytės vardu ilgą laišką rašomąja mašinėle... Netrukus atėjo pirmas laiškas anūkei...“ (p. 501).

Žvelgiant per teatrinio dialogo prizmę, „pašnekesiuose“, skirtingai nuo ankstesnių Čiurlionienės laišku dukrai, tarp dviejų ašinių motinos ir dukros figūrų įsiterpia trečioji – Čiurlionienės anūkė Dalytė – susirašinėjimo išeities taškas ir laiško objektas. Taigi vaidmenį prisiima tik viena laiško dalyvė, laikinai pakeisdama savo tapa-

tybę, kad taptų „Dalyte“, taip sukurdama teatrinio žaidimo lauką, kuriame išsidėsto žaidimo figūros – motina, kuriai, dukros požiūriu, tenka „Močiutės“ vaidmuo, ir Danutė, atliekanti anūkės vaidmenį³⁵:

Nors išvažiuodama ir neprašė, kad Tau parašyčiau, bet aš iš Tavo akyčių mačiau, kad lauksi mano laiško. Pasinaudodama, kad Mamytė paliko ant stalo rašomąją mašinėlę, atbėgau į valgomą kambarį ir rašau. Nepyk, jei beskubėdama pridarysiu klaidų, mat Mamytė gali greit grįžti ir, žinoma, atims mašinėlę bijodama, kad nepagadinčiau...“ (p. 501).

Susirašinėjimas atitiktų teatrinio dialogo schemą³⁶, kai kreipiamasi ne tik į tiesioginį pokalbio dalyvį, bet sykiu atsižvelgiama ir į „pasislėpusį“ adresatą – informacijos gavėją (žiūrovą / skaitytoją), tačiau šiuo konkrečiu atveju „vaidmenys“ yra labilūs, jais keičiamasi – ir tai jau būtų epistolinio, mainų pagrindu sudaryto, pokalbio ypatumas. Pirmojo „pašnekesio“ kalbėjoja dukra Danutė, „įgarsinanti“ Dalytę, kreipiasi į „Močiutę“ – savo motiną, šioji atsakydama į laišką, kreipiasi į anukę. Tad adresantė turi atsižvelgti jau į abi (kartu ir atskirai) adresates – Danutę–Dalytę. Šiuo atveju suvokėjos (arba informacijos gavėjos, sykiu ir siuntėjos) turi ir „netiesioginio adresato“ statusus, nes jos tik iš dalies (viena dar nemoka kalbėti, negali perskaityti laišku; kita – prisiima atlikti

³⁵ Čiurlionienė taip įsitraukia į dukters pasiūlytą žaidimą, kad pati imasi Dalytės vardu rašyti dienoraštį („Mano dienoraštis“). Pasitelkiama panaši kaip ir dukters rašymo strategija – ieškoma atliepiančios vaiko sąmonę išraiškos. Žr.: Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė, *Raštai V: Laiškai 1906–1944*, p. 507–509.

³⁶ Viena pagrindinių teatrinio dialogo ypatybių ta, kad jis suvoktinas ne kaip pokalbio pagrindu sudaryti dviejų ar daugiau veikėjų mainai, bet kaip „dvigubi“ mainai – tarpusavyje veikėjai komunikuoja dėl informacijos gavėjo – žiūrovo.

kalbančiosios vaidmenį) įsitraukia į epistolinį pokalbį, tačiau vis dėlto jame funkcionuoja ir kaip pagrindinės veikėjos, ir kaip liudininkės, apie kurių buvimą žino ir jį priima adresantė.

Kokia šio Čiurlionienės dukters inicijuoto pokalbio reikšmė? Galime kelti prielaidą, kad tai galbūt Čiurlionienės pradėtos epistolinės „dramaturgijos“ tąsa, kai, perpratusi kalbinio žaidimo taisykles, jo estafetę perima Danutė. Pastarosios laiškus, parašytus Dalytės vardu, galime laikyti tam tikra projekcija į ateitį, motyvuojama noro laiškais sukurti (ar perteikti) ir Močiutės vaizdinį savo dukrai Dalytei, sykiu parodant ir savo *pačios santykį į jas abi* tikintis, kad laišakai vėliau bus skaitomi pačios anūkės / dukros:

Sekmadienį, vos tik Tu išvažiavai, Tėvai pradėjo kažin kur smarkiai ruoštis, man buvo labai įdomu žiūrėti, kaip jie skubėdami lakstė po kambarį, bet ne viską galėjau gerai išžiūrėti, nes jie, gudragalviai, aptraukė krepšelio spragas markizetu, kad aš nematyčiau ko nereikia. Tačiau aš išžiūrėjau, kad mano Mamučiuokas užsidėjo tokias plačias ir ilgas kelnes, kaip Tėtė kad dėvi. Tėtei tos kelnės labai pritinka, bet Mamytė atrodė taip juokingai, kad aš garsiai susijuokiau (p. 502).

Pastebime, kad dukros gestu sukuriamą teatrinę „dvigubo sakymo situaciją“, kuriai labai svarbios sakymo aplinkybės³⁷, reikalaujančios žaidybinės erdvės ir tokio kalbėjimo, kuris leistų susikalbėti ir išsakyti tai, kas *jai* yra svarbu. Danutės in-

³⁷ Kalbėdami konkrečiai apie šiuos laiškus, neturime išleisti iš akių ir bendros to meto istorinės-politinės situacijos – šių epistolinių tekstų parašymo aplinkybių (jie rašyti 1939 m.). Susirašinėjimas vyko Antrojo pasaulinio karo išvakarėse – pavojaus, grėsmės, netikrumo dėl ateities nuojauta tvyrojo ore. Veikiausiai ir šis faktorius skatino pokalbio dalyvės „išsakyti“ ar sukurti prisiminimus naujai Čiurlionių giminės kartai.

tencija – išreikšti ne *aš*, norinčią kalbėtis, „tiesiogiai“ laiškais bendraujant su motina, bet *ja* – Čiurlionienės dukrą, sakančią tam tikrus dalykus apie save ir savo šeimą:

Popiet Tėveliai sugulė į „jachtą“ ir tylutėliai kalbėjosi. Klausiausi atsidėjus, bet nieko naujo neišgirdau, sakė, kad jie labai laimingi, kad aš gražiausias vaikeliukas pasaulio, ir t. t. Vis tą patį klausytis atsibodo, ir aš užmigau... (p. 502).

Dieną Mama palieka mane labai daug su Ane, o pati skaito „Marija Stiuart“, sako norinti dvasios peno ir tas kelnes, kur mezgė man rėpliojimui, kažkur užkišo ir bendrai pradėjo tinginiauti... [...]

Būtų gerai, kad visai nevažiuotum į užsienį, girdėjau, kad Tete su Mama bijo, kad Tavęs neužkluptų karas. [...] Labai norėčiau Tave dar pamatyti Gaudikaičiuose, bet nedrįstu kviesti, nes Mama nuolat man prikaišioja, kad aš Tave nuvarginu... Aš juk netyčia... Nepyk ant manęs, Močiutėle! (p. 513).

Laiškais kuriamo santykio požiūriu prisiimti vaidmenys, arba kaukės, transformuoja subjektyviškumą, o jam šiuo konkrečiu atveju reikalingas *nuotolis*. Turėdami omenyje jau minėtą atstumo tarp Aš ir Tu įveiką laiškais, pastebime paradoksalų dalyką – šįkart nuotolio sukūrimą pasitelkiant laiško formą, kuris, žvelgiant iš teatro perspektyvos, ne tik sukuria epistolinei „dramaturgijai“ improvizacinę erdvę, bet ir leidžia išsakyti arba sudaro sąlygas pasakyti daugiau, nei galėtumei bendraudamas tiesiogiai. Vienas iš ryškesnių „improvizacinių“ pavyzdžių – Čiurlionienės-Močiutės atsakymai į „anūkės“ laiškus tarpininkaujant dukrai. Tarpininkavimas nutrina ribą tarp viešumo ir privatumo, tačiau Čiurlionienė, pabrėždama ir apvaidindama šį, sakytume, vieną pagrindinių asmeninių laišku principų – konfidencialumą, sykiu jį ir sąmoningai pažeidžia, da-

lydamasi paslaptimi, tačiau šioji yra skirta ne konkrečiam adresatui, o visiems šeimos nariams: „Pasakysiu Tau entre nous – (Tu Tėvams nesakyk, kad jie nepasigadintų) – taigi, Pupyte, Tau su tais dviem pasisekė... Aš manau – kad Tu turbūt – bene būsi ten dar seniau savo Senelį susitikus... ir ar nebus jis čia prisidėjęs – tuos du vieną pas kitą atvesti [...]“ (p. 505); „Pasakysiu Tau konfidenciališkai, kad yra ten puikūs mėlyni suvarstomi aukšti bateliai...“ (p. 511).

Šiam abipusiam „spektakliui“, kaip jau minėta, reikalingos kaukės. Ne dėl to, kad personažas „Aš-Dalytė“ kalba ir apie „save pačią“, ir apie „Aš-Danutę“, o dėl to, kad kalba jau iš laiko perspektyvos: „Mamytė su Tečiu vėl žada lakstyti, mane palikę. Aš juos puikiai suprantu ir nepyktu: pamatys jie kaip aš lakstysiu, kai tik ant kojų pastovėsiu, o kaip truputį paūgėsiu, tai už viską jiems atsimokėsiu...“ (p. 506). Rašoma su šypsniu, tačiau šios frazės – galbūt tolimas aidas kažkada laišku įgarsinto vieno iš gan dažnų Čiurlionienės sakinių: „Vis Tave matau, vis galvoju. Kažin kaip Tau mamytė iš to atrodo – gal geriau, kaip arti [pabraukta – N. K.] – Danučiu! Danučiu, bučiuoju“ (p. 272). Neatsitiktinai Čiurlionienė, įsitraukusi į šį žaidimą, rašo, jog „ne viską suprato“, tarsi prašydama labiau „praskleisti šydą“.

Kaukė, kaip teigia Wolfgangas Iseris, yra „persmelkta skirtumo, nes ji ir slepia (asmenį), ir tuo pat metu atskleidžia (asmenį kaip jo aspektų gausybę)“³⁸. „Pašnekesiuose“ teatrinė raiška (prisiimtas kalbėjimo būdas, kaukės) suvoktina ne tik vaidybos, bet veikia veiksmo požiūriu. Tai tokia laikysena, kuri sykiu ir slepia-

³⁸ Wolfgang Iser, *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*, iš vokiečių k. vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Aidai, 2002, p. 78.

si, ir atveria. Kaukė šį kartą ne paslepia, o atskleidžia, „išviešina“ (de-maskuoja), konkrečiu atveju – leidžia atsiverti, nors ir puse lūpų. Štai kaip Čiurlionienė reaguoja į pirmąjį savo „anūkės“ laišką:

Dabar ant mano stalo – stovi Mamytė – ta – kur žiūri į debesis – ir laukia, su kuriuo spindulėliu Tu nusileisi – o Tėtis – tai tas – kur nieko dar apie Tave nežino – tas kariškis... Žiūri ir mislija, kur čia Tavęs ieškoti – o apačioj – pailgam mažam rėmely – Tu – dvi laidos. – Žiūriu ir žiūriu – ir manau, kad tokia laiminga tebuvaui prieš daugelį daugelį metų... kai dar Tavo Mamytės nebuvo – kai gyvenimo pradžia buvo... o paskui... užleiskim šydą, mažyte, – ir štai vėl gyvenimo pradžia – ir dabar aš žinau, kad turiu kam pasakas sakyti [...] (p. 504).

Ir Danutei, ir Čiurlionienei „pašnekesiai“ – tai ir atsigrėžimo į save forma, kuri visada susijusi su vertinimu ir savirefleksija. Tai santykio permąstymo galimybė, drauge atskleidžianti laiškais kurto jų bendro pasaulio, kuriame kiekviena save pateikia iš tam tikros perspektyvos, vaizdą.

Vietoje išvadų

Kaip individuali prisiminimų ar atminties vieta asmeninio pobūdžio korespondencija priklauso privačiai sferai, tačiau privatumas nėra griežtąja prasme asmeninė tikrovė, nes *kitas*, t. y. tas, kam adresuotas laiškas, visada joje dalyvauja. Taigi asmeniniai laišakai visuomet balansuoja tarp privatumo ir viešumo. Perėjimas iš privačios sferos į viešąją erdvę, anot J. G. Altman, atskleidžia paradoksą: „laiškas kaip refleksija apie save arba savo santykius konotuoja privatumą ir intymumą, tačiau kaip kitam žmogui skirtas / adresuotas, laiškas atspindi ir auditorijos poreikį“³⁹. Teatriniam

³⁹ Altman, p. 187.

dialogui reikalingas žiūrovas, šiuo atveju ta trečioji figūra ir yra laiško skaitytojas, kaip ir motinos-dukros „žaidimo“ būsimasis skaitytojas / „žiūrovas“ – anūkė Dalytė. Čiurlionienė, būdama viešas asmuo, bent jau numanė, kad asmeninis gyvenimas, kuris skleidžiasi laiškuose, ilgainiui gali būti „ištrauktas“ iš privačios erdvės ir virsti viešu objektu. Tą puikiai juto ir artimiausia jos aplinka. Šiuo požiūriu teatrinį

dialogą primenantis epistolinis jų „pokalbis“ laikytinas ir tam tikra saviprojekcija, modeliuojama tarsi nujaučiant „pasislėpusį“ adresatą – būsimą laiškų skaitytoją. Žaidybinė (teatrinė) logika leidžia juos vertinti būtent pagal ją, ir drauge apsaugo nuo perdėm intymių dalykų išviešinimo, numatant, kas gali būti pamatyta, kas – ne, o kaukes pasitelkiant kaip specifinį *savo* privatumo gynimo instrumentą ir formą.

LA « DRAMATURGIE » ÉPISTOLAIRE : LES LETTRES DE SOFIJA ČIURLIONIENÉ À SA FILLE

Neringa Klišienė

R é s u m é

Les documents épistolaires de Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė qui témoignent de sa vie littéraire et sociale la révèlent comme une représentante très particulière de ce genre. Dans le présent article, on se concentre sur la nature dramaturgique et ludique des lettres de Čiurlionienė. Ce caractère est surtout saillant dans sa correspondance intime adressée à ses proches, et notamment à sa fille Danutė. La communication par lettres est créée selon un

modèle spécifique de « jeu » théâtral (le principe du dialogue théâtral, l'instance du metteur en scène, les circonstances de la « double énonciation ») qui dévoile la relation hétérogène entre mère et fille (Je-Tu ; Je-(Elle)-Tu). Dans le présent article, on analyse les stratégies d'écriture de lettres qui varient en fonction des rôles assumés au sein de la famille. La stratégie choisie assure une relation réciproque entre mère et fille.

Gauta 2015 06 20

Priimta skelbti 2015 10 28

Autorės adresas:

Lietuvių literatūros katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

El. paštas: nklisiene@gmail.com